

Szálkai Kinga

Törökország és Közép-Ázsia kapcsolatainak alakulása a Szovjetunió felbomlását követően

Bevezetés

Ahogy a török európai uniós csatlakozás egyre távolabbinak tűnik, úgy jelennek meg a médiában egyre gyakrabban az olyan híradások, melyek Ankara új geopolitikai irányultságáról szólnak. Az egyik régió, mely már többször is megjelent ilyen összefüggésben, az a Közép-Ázsia,¹ amely gyakran egyszerűen „B tervként” jelenik meg az EU mellett a török külpolitika irányjai között,² és ahol Törökország az 1990-es években nem volt képes megvalósítani a politikai-gazdasági és kulturális befolyásról alkotott terveit, mi több, súlyos külpolitikai kudarcot szenvedett. Turgut Özal elképzelése a Törökországot és a közép-ázsiai államokat magába foglaló, Ankara vezette egységes „török” tömbről egyértelmű ellenállást váltott ki Közép-Ázsiában, az ennek kialakítására irányuló agresszív külpolitikai lépések pedig a török befolyás növelése helyett kiábrándultsághoz vezettek a térségben.³ Törökország az elmúlt években valóban sokat tett azért, hogy feledtesse korábbi elhibázott politikáját, és igyekszik a lehetőségekhez képest szorosabbá tenni kapcsolatait a térségben.

A török és közép-ázsiai népek feltételezett közös gyökereire hivatkozva ez a külpolitikai fordulat akár természetes is lehetne. A két térség kapcsolatainak története azonban egyáltalán nem utal arra, hogy Törökország a közeljövőben fontosabb szerepet tölthet majd be Közép-Ázsiában.

¹ Ld. például Raffaello PANTUCCI – Alexandros PETERSEN, „Turkey: Abandoning the EU for the SCO?”, *The Diplomat*, 2013.

² Gareth JONES, „Turkey’s Plan B? Turks rediscover Central Asia”, *Turkish Centre for International Relations and Strategic Analysis*, 2005.

³ Thomas WHEELER, „Turkey’s Role and Interests in Central Asia”, *Saferworld*, 2013.

Jelen tanulmány középpontjában az a kérdés áll, hogy mi eredményezte a fordulatot a két régió kapcsolatában, tehát, hogy hogyan jutott el Törökország és Közép-Ázsia viszonya a török külpolitikai kudarctól a relatív stabilizálódásig. A tanulmány feltételezi, hogy a kapcsolatok javulását nagymértékben meghatározta Törökország Közép-Ázsiával szembeni külpolitikájának megváltozása, ezen belül is a látszólag értékalapú, ideologikus irányból az érdekalapú, pragmatikus irányba történő váltás.

Ezt az állítást a török és közép-ázsiai kapcsolatok politikai, gazdasági és kulturális dimenzióinak áttekintésével bizonyítja a tanulmány, melyeket Törökország, Közép-Ázsia és a nemzetközi rendszer nagyhatalmainak szemszögéből vizsgál meg. A kutatás első része bemutatja a Törökországot Közép-Ázsiához fűző érdekeket, illetve kitér a török–közép-ázsiai viszony alakulásának 1991 előtti előzményeire is. Ezt az 1990-es évekre jellemző, retorikailag értékalapú, ideologikus megközelítés bemutatása követi, összegezve ezen irányvonal hátrányos, elidegenítő hatásait. A harmadik részben a 2000-es évektől egyre nagyobb teret nyerő, érdekalapú, pragmatikus külpolitikai irányvonal kerül bemutatásra.

A tanulmány főként török állami szervek külügyi állásfoglalásaira, illetve török szerzők angol nyelven megjelent elemzéseire támaszkodik, az ezek segítségével nyomon követhető diskurzus ugyanis jól rögzíti a hivatalos török álláspontot a tárgyalt kérdésekben. A kutatás a későbbiekben kiegészíthető török és orosz nyelvű forrásokkal, melyek által a nem hivatalos török, illetve a közép-ázsiai diskurzus elemei is vizsgálhatóvá, összehasonlíthatóvá válnak.

A török–közép-ázsiai kapcsolatok általános háttere

Közép-Ázsia kiemelkedő stratégiai jelentőségű terület Törökország szempontjából. Ennek okai összetettek, a tanulmány a következőkben a két legfontosabb tényezőt emeli ki. Ezek egyike a geopolitikai helyzet, amely a közép-ázsiai térség kontinensek közötti összekötő szerepére vezethető vissza. A Keletet és Nyugatot, Északot és Délt egymáshoz kapcsoló térség politikai és gazdasági jelentőségét a nagyhatalmak (Oroszország, Kína) és számottevő regionális hatalmak (India, Pakisztán, Irán) jelenléte, valamint a válságtérségek (a Közel-Kelet, Afganisztán) közelsége tovább fokozza. A második kiemelt stratégiai tényező a gazdasági jelentőség. A régió országai hatalmas piacot biztosíthatnak a befolyással rendelkező hatalmak feldolgozott termékei és technológiai számára, miközben a természeti erőforrásokban, különösen energiahordozókban gazdag közép-ázsiai államok egyik legfontosabb jövedelemforrása ezen nyersanyagok

eladásából származik.⁴ A gyorsan fejlődő török gazdaság számára mindkét dimenzió kiemelkedő fontosságú: Közép-Ázsia tranzitútvonalai, illetve a térség piacai lehetőséget biztosíthatnak a török áruk exportjára, míg a török gazdaság számára elengedhetetlen a nyersanyagok és ásványkincsek, energiahordozók beszerzése.⁵ A közép-ázsiai befolyás emellett Törökország presztízsét, hatalmi pozícióját is nagymértékben megerősíthetné.

Törökország elképzeléseiben minderre „természetes” alap is kínálkozik, amelyet a török és közép-ázsiai népek közös gyökereinek feltételezéséből származtat. Közép-Ázsia török eredetű népei (kivéve a perzsa gyökerekkel rendelkező tádzsikokat) etnikai és kulturális szempontból sok hasonlóságot mutatnak a törökországi törökökkel. Erre az alapra a XIX. század végén politikai-kulturális mozgalmak is épültek, a pántörök ideológia⁶ és a turánizmus⁷ eszméinek nevében egységes török identitás célkitűzését hirdetve.⁸ E mozgalmak azonban nem jártak sikerrel, nem alakult ki egységes török identitás, mi több, 1923-at követően a török külpolitika fontos elemévé vált a Törökországon kívül élő török népekkel kapcsolatos célok explicit tagadása.⁹

A török közvélemény és a politika egyes rétegei azonban megőrizték ezeket a hagyományokat.¹⁰ A Szovjetunió utolsó éveiben a *glasznosztj* és a *peresztrojka* lehetőséget teremtett a kapcsolatok újrafelvételére. Bár magánvállalatok és magánszemélyek által megindult a kapcsolatkeresés, a hivatalos politika prioritása az volt, hogy a szovjet hatalom aláásásának látszatát minden esetben kerülni kell, ezáltal a nyitás lehetősége hivatalosan kihasználatlan maradt.¹¹ Turgut Özal török elnök a közép-ázsiai államok függetlenségének kimondását

⁴ Central Intelligence Agency, *The World Factbook 2013. Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Tajikistan, Turkmenistan*.

⁵ Ertan EFEGİL, „Rationality Question of Turkey’s Central Asia Policy”, *Bilgi*, 2009/2, 72–92.

⁶ A pán-török ideológia fő célkitűzése, hogy kulturális és/vagy fizikai közösséget hozzon létre minden olyan nép között, melyek bizonyítottan vagy feltételezetten török eredettel rendelkeznek. (Jacob M. LANDAU, *Pan-Turkism: From Irredentism to Cooperation*, London, Hurst & Company, 1995, 1.)

⁷ A turánizmus fő célkitűzése, hogy létrehozza azon népek egységét, melyek eredete a közép-ázsiai sztyeppén található Turán területére vezethető vissza (melynek határai nem pontosan tisztázottak). (LANDAU, *i.m.*, 1.)

⁸ Hakan FİDAN, „Turkish Foreign Policy Towards Central Asia”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 2010/1, 109–121.

⁹ Mustafa AYDIN, „Foucault’s Pendulum: Turkey in Central Asia and the Caucasus”, *Turkish Studies*, 2004/2, 1–22.

¹⁰ FİDAN, *i.m.*, 110.

¹¹ AYDIN, *i.m.*, 2.

megelőző hónapokban is azt az óvatos álláspontot képviselte, hogy Törökország az Atatürki hagyományokat követve nem avatkozik bele a szovjet belső viszonyokba, és saját belső problémái fontosabbak az állam számára, mint a közép-ázsiai török népekkel való kapcsolat szorosabbra fűzése.¹² A Szovjetunió felbomlásának pillanatában ennek következtében Törökország csak marginális befolyással rendelkezett a térségben, aktív elkötelezettségről pedig mindaddig hivatalosan szó sem esett.

1991-ben azonban gyökeresen új helyzet állt elő. Törökország az elsők között volt, akik elismerték az új közép-ázsiai államokat, és diplomáciai kapcsolat létesítettek velük.¹³ Özal elnök hivatalos látogatást tett Kazahsztánban, azt javasolva az államnak, hogy lépjen be az Iszlám Konferencia Szervezetébe és a Gazdasági Kooperáció Szervezetébe. Nazarbajev és Özal több együttműködésről szóló dokumentumot is aláírtak. Ez a találkozó nyitotta meg a török diplomáciai látogatások és együttműködési szerződések sorát a közép-ázsiai térségben. A közép-ázsiai államok és Törökország 1992-ben az ankarai szerződés aláírásával létrehoztak egy közös fórumot a bi- és multilaterális együttműködés szabályozására.¹⁴

Ankara tehát szinte azonnal egyértelművé tette, hogy a létrejött hatalmas vákuum betöltésére aspirál. Ezen aspiráció új külpolitikai célok megfogalmazásához vezetett. Törökország négy célkitűzést jelölt meg Közép-Ázsiával kapcsolatban, melyek tükrözték az Amerikai Egyesült Államok vállalásait is. Ezek közé tartozott az új államok konszolidációjának és felépítésének lehető legnagyobb mértékű elősegítése, a gazdasági és politikai reformok támogatása, az új államok nemzetközi rendszerbe való integrálódásának segítése, illetve a bilaterális kapcsolatok kiépítése és intézményesítése a közös érdekek és a szuverén egyenlőség szem előtt tartásával. Emellett a nyelvi és kulturális közösség ápolása és továbbfejlesztése, valamint a közép-ázsiai piacok megnyitása is bekerült a prioritások közé, különösen az energiahordozók kereskedelmét tekintve. A török energiapolitika szintén négy fontos célkitűzést fogalmazott meg Közép-Ázsiával kapcsolatban, kiemelve az új államok függetlenedésének elősegítését, a nemzetközi rendszerbe, illetve annak intézményeibe való integrálódását, a regionális együttműködés kiépítését, valamint egy kelet-nyugati energiafolyosó kiépítését.¹⁵ Az új török külpolitika 1990 után mindezen

¹² *Uo.*, 3.

¹³ FIDAN, *i.m.*, 112.

¹⁴ EFGIL, *i.m.*, 77–78.

¹⁵ *Uo.*, 76–77.

célkitűzéseket annak szolgálatába állította, hogy mind regionálisan, mind globálisan megerősítse Törökország hidegháború utáni pozícióját a nemzetközi rendszerben.¹⁶

Az 1990-es évek ideologikus irányvonala

Külpolitikai szempontból tehát az 1990-es években Törökország kizárólagos betöltője kívánt lenni a kialakult közép-ázsiai hatalmi vákuumnak, és automatikus befolyási övezetként tekintett a térségre. Erre utalt a számos együttműködési szerződés aláírása a térség államaival, továbbá a gyakori diplomáciai látogatások és a közös intézményalapítás elterjedt gyakorlata is. Mi sem szemlélteti jobban Ankara ambícióinak komolyságát, mint az, hogy egy katonai együttműködés alapjait is le szerette volna rakni a közép-ázsiai térségben.¹⁷ Törekvései azonban általában megmaradtak a retorika és a csak papíron történő kötelezettségvállalások, együttműködések szintjén. Egyetlen igazán sikeresnek mondható külpolitikai tevékenysége ebben az időszakban a Nyugat és Közép-Ázsia között való közvetítés felvállalása volt, különösen az újonnan függetlenedett köztársaságok nemzetközi szervezeti tagságának előmozdítását illetően, valamint az Európa Tanáccsal, az OECD-vel, az IMF-fel, a NATO-val és az EU-val kialakítandó együttműködésben.¹⁸

Közép-Ázsia reakcióit elsősorban a hatalmi vákuumban történő, nagyhatalmak közötti politikai egyensúlyozás határozta meg. Az újonnan függetlenedett köztársaságok fontos célja volt a Nyugattal való jó kapcsolat kiépítése, ezért talált Törökország közvetítő tevékenysége pozitív fogadtatásra. A közép-ázsiai államok ettől eltekintve azonban multivektorális külpolitikára törekedtek, melynek fő célja a térségben érdekelt hatalmakkal való jó kapcsolat kialakítása volt, miközben igyekeztek elkerülni a túlzott függést és a túlságosan ambiciózus befolyási kísérleteket. A török kapcsolatot tehát bizonyos szempontból hasznosnak értékelték, Ankara azonban, mindent összevetve, csupán egy maradt a közép-ázsiai politika számos külső szereplője közül.¹⁹

A török diplomácia agresszivitása ebben a környezetben felkeltette az újonnan függetlenedett köztársaságok ellenérzését. Amellett, hogy a Szovjetunióban töltött évtizedek után a régió államai nem kívántak egy

¹⁶ Uo., 72–73.

¹⁷ AYDIN, *i. m.*, 5.

¹⁸ FIDAN, *i. m.*, 114.

¹⁹ AYDIN, *i. m.*, 9.

újabb „nagy testvér” kizárólagos befolyása alá kerülni,²⁰ a török külpolitika ideologikus elképzeléseivel kapcsolatban is eltértek a percepciók. A közös gyökerek ellenére ugyanis az eltérő történelmi tapasztalatok átfomálták a török népeket, aminek következtében minden nép a saját történelmi útjára jellemző kulturális hagyományokat őrzi.²¹ Közép-Ázsia esetében ehhez még hozzákapcsolódik az orosz-szovjet befolyás alatt kialakult „kettős tudat” is, amely az „oszd meg és uralkodj” jellegű politikából, valamint az asszimilációs törekvésekből fakad. A törökországi törökség ugyanakkor hosszú történelmi múltra visszatekintő államisággal rendelkezik, ami tovább növeli a különböző történelmi tapasztalatokból származó percepcionális különbségeket.²² Az Ankara által fontos elemnek tekintett feltételezett közös nyelv sem tekinthető minden fél számára egyértelműen jelentős kapcsolódási pontnak, a közép-ázsiai köztársaságokban különböző új írástípusok jöttek létre, a térség közös nyelve pedig napjainkban is az orosz maradt.²³

A nagyhatalmak állásfoglalásában Törökország általában mintaként jelent meg Közép-Ázsia számára,²⁴ egyrészt a radikális iszlám térnyerésének megelőzése, másrészt pedig a demokratikus piacgazdaságok kialakítása szempontjából. A Nyugat befolyásos politikusai, mint például id. George Bush amerikai elnök, vagy Manfred Wörner NATO-főtitkár tehát ebben az időszakban támogatták a török külpolitika célkitűzéseit a Közép-Ázsiával való kapcsolatok szorosabbra fűzésében.²⁵ Oroszország álláspontja azonban részben szembenállt ezzel a megközelítéssel, ami nagyrészt a török külpolitika ambiciózus célkitűzéseinek volt köszönhető. Ankara ugyanis versenytársnak tekintette Moszkvát a régió feletti abszolút befolyás eléréséért folytatott tevékenységében, miközben nem számolt az orosz hatalmi struktúra évszázadokon át kialakult formális és informális intézményeivel és az infrastrukturális függéssel.²⁶ Törökország nem volt képes helyesen értékelni a térségben fennálló erőviszonyokat, és túlbecsülte saját hatalmi képességeit a történelmileg jelenlévő orosz hatalommal szemben.²⁷ Ankara emellett azt sem volt képes helyesen felmérni, hogy az elvi

²⁰ *Uo.*, 7–8.

²¹ Nadir DEVLET, „Taking Stock: Turkey and the Turkic World 20 Years Later”, *The German Marshall Fund of the United States*, 2011, 1–2.

²² FIDAN, *i.m.*, 111.

²³ DEVLET, *i.m.*, 2.

²⁴ AYDIN, *i.m.*, 1.

²⁵ FIDAN, *i.m.*, 113.

²⁶ *Uo.*, 116.

²⁷ EFGİL, *i.m.*, 88.

támogatás mellett a Nyugat maga is részt vesz a közép-ázsiai térség javaiért folytatott versenyben, illetve, hogy az Amerikai Egyesült Államok, az EU és Izrael mellett számos más szereplő, többek között Irán, Japán, Kína, Pakisztán és Szaúd-Arábia is részt kíván venni a kialakult hatalmi vákuum betöltésében, ami szintén hozzájárult külpolitikai kudarcához a régióban.²⁸

Gazdasági szempontból szintén a hatalmi vákuum betöltésének ambíciója vezérelte Ankarát az 1990-es években. Erre a célra eredetileg külön minisztériumot terveztek, melynek feladata a török köztársaságokkal való viszony koordinálása lett volna. Ez a terv azonban nem valósult meg, helyette 1992-ben a TIKÁ, a Török Nemzetközi Együttműködési és Fejlesztési Ügynökség jött létre a Külügyminisztériumon belül.²⁹ A TIKÁ a gazdaságon túl számos egyéb területen is igyekezett irányítani az együttműködést, mint például az oktatás, kultúra, történelem, kutatás, nyelv, turizmus, biztonság, kommunikáció, környezet, tudomány, és technológia területén.³⁰ Ankara tervei között ennél sokkal komolyabb célkitűzések is szerepeltek, amelyek között megjelent egy közös piac kialakításának terve, a líraövezet és a Török Fejlesztési és Befektetési Bank létrehozása,³¹ mi több, még a Török Államok Uniója kifejezés is felmerült.³² Ezen nagyszabású elképzelések megvalósítására azonban számos okból nem mutatkozott reális esély – a kiegyensúlyozatlan kommunikáció, a belső egyetértés hiánya, valamint a Közép-Ázsia számára nem elfogadható ideológiai nyomaték mellett az anyagi források hiánya, a magas török infláció és a magas államháztartási hiány is megakadályozta e tervek végrehajtását.³³

Közép-Ázsia szívesen fogadta volna a török segélyeket és hiteleket,³⁴ a több területet magába foglaló gazdasági együttműködés pedig hozzájárulhatott volna az egyensúlypolitikához, az orosz függés csökkentéséhez. Mint azonban a politikai vonatkozásoknál már kiderült, az újonnan függetlenedett köztársaságok a regionális integrációval szemben gyanakvóak voltak, és a bilaterális kapcsolatokat helyezték előtérbe.³⁵ Amellett, hogy a líraövezet és a közös piac egyértelműen túlságosan szoros függést jelentett volna, a török gazdaság

²⁸ AYDIN, *i.m.*, 6.

²⁹ A Török Külügyminisztérium Hivatalos Honlapja, *Turkey's Development Cooperation: General Characteristics And The Least Developed Countries (LDC) Aspect*.

³⁰ FIDAN, *i.m.*, 113.

³¹ EPEGIL, *i.m.*, 78.

³² AYDIN, *i.m.*, 5.

³³ *Uo.*, *i.m.*, 5.

³⁴ EPEGIL, *i.m.*, 85.

³⁵ FIDAN, *i.m.*, 116.

egyébként sem volt abban a pozícióban, hogy az ígért támogatást megvalósíthassa. Jól mutatja ezt az a tény, hogy a Törökország által 1992-ben a térség számára ígért segélyek összege elérte Ankara az évi nemzeti jövedelmének közel 80%-át.³⁶

A nagyhatalmakat illetően gazdasági szempontból a helyzet hasonlóan alakult a politikai szempontból már megfigyeltekhez: a török minta szerepe a gazdaság területén is jelen volt, a Nyugat támogatta volna a török gazdasági térnyerést,³⁷ míg Oroszország fő prioritása a kezdeti évek után egyértelműen közel-külföldi befolyási övezetének megvédése lett³⁸ – Ankara viszont nem volt képes számottevő riválisként fellépni.

Kulturális szempontból a feltételezett közös eredet kérdése dominálta a török elképzeléseket. Ankara segíteni kívánta az új köztársaságok török identitásának kialakítását és megszilárdítását, és amellett érvelt, hogy egy nyelvi, kulturális, oktatási és tudományos közösség jöjjön létre a térségben, amely a török ábécé használatára épül. Ennek támogatására a már említett TIKÁ mellett 1993-ban létrejött a TURKSOY, a Török Kultúra Nemzetközi Szervezete is.³⁹ Az oktatás kérdése kiemelt prioritást élvezett. Ankara 1994-ben Kirgizisztánban, 1996-ban pedig Kazahsztánban alapított egyetemet. A török tanulmányutak, ösztöndíjak is nagy jelentőséggel bírtak. 1992-ben Demirel 10.000 posztszovjet területről származó diák részére biztosított ösztöndíjat, 1992 és 2000 között pedig összesen 20.665 diák kapott meghívást Törökországba. A további statisztikák azonban azt mutatják, hogy ez a program sem nevezhető igazán sikeresnek, ebből a létszámból ugyanis alig több mint 3 000 diák végezte el tanulmányait az ösztöndíj-kiírásban meghatározott módon. A tanulók nagy része hiányzások miatt nem tudta teljesíteni a követelményeket.⁴⁰

Közép-Ázsia több területen is hozzájárult a kulturális együttműködéshez, a török kommunikáció egyes elemei azonban nagy ellenállást váltottak ki – ilyen volt például az a felfogás, mely szerint a közép-ázsiai nyelvek pusztán török dialektusoknak tekinthetők.⁴¹ Fontos törésvonalat jelentett, hogy a nemzetépítés folyamatában nem a török identitás vált meghatározóvá, a közép-ázsiai népek a saját hagyományaik mentén kezdték meg identitásuk újradefiniálását.

³⁶ EFGIL, *i.m.*, 86.

³⁷ FIDAN, *i.m.*, 113.

³⁸ Ld. Sz. Bíró Zoltán, „A FÁK-térség: az integráció politikai esélyei”, *Kelet-Európa Tanulmányok III*, 2008, 11–26.

³⁹ Turksoy, *The International Organization of Turkic Culture*.

⁴⁰ DEVLET, *i.m.*, 2.

⁴¹ FIDAN, *i.m.*, 117.

A török kulturális elképzelések a nagyhatalmak között is gyanakvást keltek. A nyelvi és etnikai tudat ideologikussá emelt szerepe miatt ugyanis szórványosan megjelent a pántörök ideológia újjáélesztésének vádja, továbbá a török diplomácia agresszivitása is ellenérzéseket váltott ki.⁴²

Összefoglalásul tehát elmondható, hogy Törökország a realitásoknak nem megfelelő,⁴³ szoros regionális kapcsolatok létrehozását szerette volna elérni a közép-ázsiai államokkal érdekeinek érvényesítésére. Ehhez azonban sem politikai, sem gazdasági ereje nem volt megfelelő, zavaros és agresszív kommunikációja pedig csak súlyosbította a helyzetet. Ankara túlzott önbizalma így kiábrándultságot és elutasítást váltott ki az ettől eltekintve is más prioritásokkal rendelkező közép-ázsiai köztársaságokban, ezáltal Törökország jelentős politikai kudarcként könyvelhette el az 1990-es években folytatott Közép-Ázsia politikáját. Ankara csalódott, be kellett látnia, hogy nem képes megvalósítani ambiciózus külpolitikai céljait a régióban. Az évtized végén egy rövid eltávolodás időszaka következett, Törökország a Kaukázus térsége és Mongólia felé fordult.⁴⁴

A 2000-es évek pragmatikus irányváltása

Az 1990-es évek negatív folyamatait követően csak a 2000-es évek közepére vált egyértelművé, hogy fordulat következett be Törökország Közép-Ázsia politikájában.⁴⁵ Külpolitikai szempontból Ankara prioritásai differenciálódásnak indultak, a közép-ázsiai köztársaságok pedig, bár jelentőségük nem szűnt meg, beolvadtak a többi prioritás közé.⁴⁶ Erdogan rendszere a retorikailag értékalapra építő, ideologikus jellegű hatalompolitika és az átfogó gazdasági integráció szándéka helyett a pragmatizmusra helyezte a hangsúlyt, és nem kívánt kizárólagos nagyhatalmi szerepet játszani a régióban.⁴⁷

Ez az új irányvonal sokkal inkább megfelelt a pragmatista, multivektorális közép-ázsiai politikának; a hasonló hozzáállás, az ideológiai nyomás hiánya pedig nagymértékben hozzájárult az együttműködés erősödéséhez.

A nagyhatalmakat illetően elmondható, hogy a török minta jelentősége csökkent, amint a közép-ázsiai köztársaságok konszolidálódtak a Szovjetunió

⁴² EFEGİL, *i.m.*, 87.

⁴³ Uo., 73.

⁴⁴ AYDIN, *i.m.*, 9.

⁴⁵ FIDAN, *i.m.*, 109.

⁴⁶ AYDIN, *i.m.*, 18.

⁴⁷ Uo.

felbomlása után. Ankara emellett konstruktív hozzáállást gyakorol a térségben, elfogadja a realitásokat, Oroszország befolyását a régióban (mely egyre inkább kiegészül Kína és a Nyugat jelenlétével), és erre az elfogadásra építve igyekszik kialakítani szilárd pozíciókat Közép-Ázsiában.⁴⁸

Gazdasági szempontból is adottak a feltételek a török–közép-ázsiai együttműködés fejlesztésére, hiszen a török gazdaság fellendülése megteremtette az alapokat egy komplex és megvalósítható hitelezési–segélyezési politika kialakításához. A TIKÁ szerepváltozása azonban nemcsak ezt mutatja, hanem a török külpolitika irányultságainak diverzifikálódását is. A TIKÁ ugyanis már nemcsak Közép-Ázsiára összpontosít, ehelyett 2002 után jelentős hangsúly-eltolódás következett be a Balkán, Afrika és a Közel-Kelet irányába. A szervezet napjainkban 37 országban van jelen.⁴⁹ A török gazdasági terjeszkedés mellett kevésbé agresszív diplomáciai eszközökkel igyekszik érvényesülni, a rendelkezésre álló források pedig lehetővé teszik, hogy egy hiteles nemzetközi segélyszervezet színvonalán is képes legyen a működésre egyes helyzetekben. Magánbefektetések is nagy számban valósulnak meg. Ki kell azonban emelni, hogy a Közép-Ázsiába érkező hitelek és segélyek a mai napig nem képviselnek nagy összegeket, a török kormány honlapja szerint „az Eximbankon keresztül érkező kölcsönök elérték az egymilliárd USD-s szintet. Törökország emellett szintén egymilliárd USD körüli összeget adományozott négy közép-ázsiai állam, Kazahsztán, Kirgizisztán, Üzbegisztán és Türkmenisztán részére az elmúlt 20 évben, amely az ebben az időszakban adományozott segélyek egynegyedét tette ki.”⁵⁰ A segélyek és kölcsönök megérkezése természetesen így is pozitív visszhangot keltett Közép-Ázsiában, és hozzájárult a török–közép-ázsiai kapcsolatok stabilizálódásához.

A nagyhatalmak szempontjából elmondható, hogy a régióban nyílt rivalizálás alakult ki több nagyhatalom és regionális hatalom között a politikai–gazdasági–kulturális szféra egyes szegmenseiért, ebben a versenyben azonban a 2000-es években Törökország elfogadott, fontos szereplővé vált. Az Oroszországgal való kapcsolatok rendeződése és javulása is abba az irányba mutat, hogy Ankara más nagyhatalmakkal egyetértésben keresheti helyét a közép-ázsiai térségben az elkövetkező időszakban.

A török–közép-ázsiai kapcsolatok kulturális dimenziójában is a pragmatizmus vette át az ideológiai nyomás helyét. A nyelvi és etnikai közösség

⁴⁸ FIDAN, *i.m.*, 118-119.

⁴⁹ DEVLET, *i.m.*, 2.

⁵⁰ A Török Külügyminisztérium Hivatalos Honlapja, *Turkey's Relations With Central Asian Republics*.

külpolitikai eszközként való hangsúlyozásának jelentősége elhalványodott, viszont az oktatási és kulturális együttműködés (nyelvtanfolyamok, ösztöndíjak, egyetemek, civil szervezetek) szerepe megmaradt a két térség kapcsolatában. Török magánkezdeményezések is megjelentek az oktatás területén, a Fethullah Gülen által irányított (a török állammal ellentmondásos viszonyt ápoló) mozgalomnak például nagy a népszerűsége a térségben.⁵¹

Mindezek ellenére ki kell emelni, hogy a koordináció fejlesztése továbbra is szükséges, és a diplomáciai stíluson is számos javítanivaló akad. Mindent egybevetve azonban Ankara tanulni látszik hibáiból, és az 1990-es évek nagy kudarca után sikerként könyvelhető el a jelenlegi kapcsolatok kiegyensúlyozott szintje. Fontos hangsúlyozni, hogy Törökország céljai, érdekei nem változtak lényegesen, Ankara regionális vezető pozícióra törekszik a térségben, csakúgy, mint az 1990-es években. A különbség azonban az, hogy Törökország jelenleg inkább rendelkezik az ennek kiépítéséhez szükséges gazdasági erővel, képes arra, hogy figyelembe vegye a nemzetközi rendszer politikai és gazdasági realitásait, külpolitikai irányultságai pedig lehetővé teszik, hogy több térségre koncentráljon. Ennek hatására a hidegháború után meglehetősen kényes politikai és gazdasági helyzetben lévő Törökország napjainkra kiemelkedő regionális szereppel rendelkező középhatalomként kíván megjelenni a nemzetközi szinten.

Érdemes kiemelni, hogy Közép-Ázsia korábbi elhatárolódása ellenére kritikák is megfogalmazódnak Ankarával szemben, arra vonatkozóan, hogy Erdogan nem fordít elég figyelmet Közép-Ázsiára. Ez a kritika különösen a 2010-es kirgiz forradalom után került előtérbe, mind a török ellenzék, mind az új kirgiz kormányzat részéről, melyek arra is felhívták a figyelmet, hogy Erdogan kormánya túlságosan is az arab térség irányába fordult. Otunbajeva kirgiz elnök beiktatásán tartott beszédében Davutoglu török külügyminiszter humanitárius segély és közös projektek ígéretével próbálta ellensúlyozni a kritikákat, és hangsúlyozta, hogy Közép-Ázsia sohasem került le a török külpolitikai prioritások listájáról.⁵²

Következtetések

A török–közép-ázsiai kapcsolatok több dimenzióban való áttekintése után egyértelműen látható, hogy a retorikailag értékalapú, ideologikus török külpolitika nem hozott eredményt, mi több, elidegenítette az újonnan függetlenedett

⁵¹ DEVLET, *i.m.*, 2–3.

⁵² Serkan DEMIRTAS, „Central Asia plays central role in Turkish foreign policy, Davutoğlu says”, *Hürriyet Daily News*, 2010.

Közép-Ázsiát az új „nagy testvér” szerepét felvenni igyekvő Törökországtól. Az 1990-es évek végén bekövetkezett, érdekalapú és pragmatikus jellegű külpolitikai fordulat azonban jó eszközt biztosított arra, hogy Törökország kedvező pozíciókat nyerhessen a közép-ázsiai befolyásért folyó játszmában. A kutatásban áttekintett kérdések tehát bizonyítják azt a feltételezést, mely szerint a két térség közötti kapcsolatok javulását nagymértékben meghatározta Törökország Közép-Ázsiával szembeni külpolitikájának megváltozása, ezen belül is a látzólag értékalapú, ideologikus irányból az érdekalapú, pragmatikus irányba történő váltás.

Kitekintésként azonban mindenképpen utalni kell az „arab tavasznak” nevezett eseménysorozat hatásaira és a török külpolitika átfogó újrapozicionálódására, amelyek eredményeképpen, ha jelentőségét nem is veszti el, Közép-Ázsia még inkább egyenlővé válhat a török külpolitika célterületei között. Kijelenthető tehát, hogy a török–közép-ázsiai kapcsolatok alakulása napjainkban is nagy jelentőséggel bír, a 2000-es években elért stabilizáció pedig fontos sikert jelent Erdogan rendszere számára – még annak ellenére is, ha a török külpolitika jelenleg nagyobb figyelmet fordít a közel-keleti régió eseményeire, mint Közép-Ázsiára.

Felhasznált irodalom⁵³

- A Török Külügyminisztérium Hivatalos Honlapja: *Turkey's Relations With Central Asian Republics*, http://www.mfa.gov.tr/turkey_s-relations-with-central-asian-republics.en.mfa
- A Török Külügyminisztérium Hivatalos Honlapja: *Turkey's Development Cooperation: General Characteristics And The Least Developed Countries (LDC) Aspect*, http://www.mfa.gov.tr/turkey_s-development-cooperation.en.mfa
- AYDIN, Mustafa: „Foucault's Pendulum: Turkey in Central Asia and the Caucasus”, *Turkish Studies*, 2004/2, 1–22.
- Central Intelligence Agency: *The World Factbook 2013, Kazakhstan*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kz.html>
- Central Intelligence Agency: *The World Factbook 2013, Kyrgyzstan*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kg.html>
- Central Intelligence Agency: *The World Factbook 2013, Tajikistan*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ti.html>
- Central Intelligence Agency: *The World Factbook 2013, Turkmenistan*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tx.html>
- Central Intelligence Agency: *The World Factbook 2013, Uzbekistan*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/uz.html>
- DEMIRTAS, Serkan: „Central Asia plays central role in Turkish foreign policy, Davutoğlu says”, *Hürriyet Daily News*, 2010, <http://www.hurriyetsdailynews.com/default.aspx?pageid=438&n=centeral-asia-plays-central-role-in-turkish-foreign-policy-davutoglu-says-2010-07-03>
- DEVLET, Nadir: „Taking Stock: Turkey and the Turcic World 20 Years Later”, *The German Marshall Fund of the United States*, 2011.
- EFEĞİL, Ertan: „Rationality Question of Turkey's Central Asia Policy”, *Bilgi*, 2009/2, 72–92.
- FIDAN, Hakan: „Turkish Foreign Policy Towards Central Asia”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 2010/1, 109–121.

⁵³ A hivatkozások ellenőrzésének ideje az utolsó tétel kivételével 2013. május 26.

- JONES, Gareth: „Turkey’s Plan B? Turks rediscover Central Asia”, *Turkish Centre for International Relations and Strategic Analysis*, 2005, <http://www.turksam.org/en/a163.html>
- LANDAU, Jacob M.: *Pan-Turkism: From Irredentism to Cooperation*, London, Hurst & Company, 1995.
- PANTUCCI, Raffaello – Alexandros PETERSEN: „Turkey: Abandoning the EU for the SCO?”, *The Diplomat*, 2013, <http://chinaincentralasia.com/2013/02/15/turkey-abandoning-the-eu-for-the-sco/>
- Sz. BÍRÓ, Zoltán: „A FÁK-térség: az integráció politikai esélyei”, *Kelet-Európa Tanulmányok III*, 2008, 11–26.
- Turksoy: *The International Organization of Turkic Culture*, <http://www.turksoy.org.tr/EN/ana-sayfa/2-25319/20130526.html>
- WHEELER, Thomas: „Turkey’s Role and Interests in Central Asia”, *Saferworld*, 2013, http://mercury.ethz.ch/serviceengine/Files/ISN/172943/ipublicationdocument_singledocument/9fbc6746-78f7-46db-bd02-bf6f8744037b/en/turkeys-role-and-interests-in-central-asia.pdf [2014. január 2.]